

УДК 81'272=161.2=162.1'271-057.87(477.72):303.62

**МОВА, ПОЛІТИКА І САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ МОЛОДІ:
ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ АНКЕТУВАННЯ СТУДЕНТІВ,
ЯКІ НАВЧАЮТЬСЯ У ВИШАХ м. ХЕРСОНА**

Світлана Мартос

*Херсонський державний університет,
вул. Університетська, 27, Херсон, 73000, Україна
martoss@ukr.net*

У статті на матеріалі анкетування студентського соціуму Херсона розкрито демографічну та комунікативну потужність української та російської мов, схарактеризовано ставлення студентів до української мови в умовах конкуренції з російською та наведено думки студентів про перспективи вживання української мови в Південному регіоні. Автор з'ясовує, що при виборі мови спілкування для херсонських студентів важливими є ступінь володіння мовою, національне самоусвідомлення, сфери спілкування, соціальна ситуація, престиж мови.

Ключові слова: національна ідентифікація, мовна ідентифікація, мовна політика, мовна ситуація, студентський соціум.

Мові належить ключова роль у процесах утвердження й зміцнення національної держави. Її поширення в суспільній комунікації об'єднує населення країни в єдину цілісну націю. Водночас мова – це не лише засіб спілкування, вона нерозривно пов'язана з природним довкіллям і культурою народу, який нею говорить. У мові акумульовано віками накопичений досвід, знання й уявлення про світ, вона формує самобутню національну культуру, відмінну від культури інших народів. У такому цілісному мовнокультурному просторі формується колективна національна ідентичність, в основі якої – усвідомлення кожним індивідом своєї причетності до традицій, культури й історичної долі всієї національної спільноти [1: 4].

Утвердження в незалежній Україні мови найчисельнішого корінного етносу у функції державної цілком відповідає принципам мовнокультурного будівництва і є єдиним шляхом консолідації населення й гармонізації міжетнічних стосунків у країні. Внаслідок заборон і дискримінації, адміністративно-силового тиску, якому піддавалася українська мова упродовж останніх століть, значна частина українського населення, зокрема етнічні українці, відчужена від використання рідної мови як засобу національної комунікації та головного інструменту консолідації нації [2: 53].

Однією з найістотніших у сучасних цивілізаційних процесах є проблема ідентифікації особистості в суспільстві, яку неодноразово висвітлювали філософи, педагоги, психологи. Існують дослідження окремих різновидів ідентифікації: національної (О. Васильченко, Д. Джозеф, А. Юраш), соціокультурної (В. Жадько, А. Кургузов) та мовної (Н. Потелло, Н. Нерух). Безперечно, процес формування особистості є цілісним, а тому кожен вид ідентифікації перетинається з іншим.

У науковій літературі не існує єдиного підходу щодо визначення поняття “мовна ідентичність”. Теоретичні та конкретно-соціологічні аспекти дослідження мовної ідентичності / ідентифікації знайшли втілення у розробках вітчизняних та зарубіжних

дослідників, де ці поняття розглядають у сфері лінгвістики (Я. Радевич-Винницький [3], Л. Нагорна [4]), соціолінгвістики (Л. Масенко [5], Д. Хаймс [6]), соціології (О. Вишняк [7], М. Шульга [8]). Західні ж дослідники розкривають основні підходи до пізнання мовної ідентичності (Е. Сміт [9], Дж. Фішман [10], К. Гірц [11], Б. Андерсон [12]). Актуальними є праці, у яких проводять аналіз мовної ідентичності в контексті мовної ситуації у країні (Л. Масенко [2], Л. Нагорна [4], В. Хмелько [13]).

Дослідження мовної ситуації, стану, поширеності, вкоріненості української мови серед студентів вищих навчальних закладів III-IV рівня акредитації Південного регіону, зокрема міста Херсона, їхнього ставлення до української мови в умовах конкуренції з російською, виявлення кутів зору нового покоління громадян на перспективи вживання української мови зумовлюють актуальність роботи.

Мета статті полягає у визначенні рівня мовної свідомості та національної ідентифікації студентського соціуму Херсона, а завдання – в дослідженні демографічної і комунікативної потужності української та російської мов.

Щоб отримати відповідь на сформульовані завдання, ми провели анкетування (червень 2016 року) в чотирьох найбільших вищах III-IV рівня акредитації Херсона – Херсонському державному університеті, Херсонській державній морській академії, Херсонському національному технічному університеті, Херсонському аграрному державному університеті. В експерименті взяли участь 1200 студентів, які здобувають різні спеціальності та рівні вищої освіти.

За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року, населення Херсона становило понад 320 тисяч осіб. Середній вік жителів міста 38,2 р. У місті проживають представники більше 10 національностей. Етнічне розмаїття міста Херсона зумовлене специфікою його становлення й розвитку. Найчисельніші етноси м. Херсона – українці, росіяни й білоруси (339332 особи – 94%). Кількісно українці значно переважають (67,8%; 245597 осіб), на другому місці знаходяться росіяни (18,5%; 67129 осіб), на третьому – білоруси (7,3%; 26606). Представники інших національностей – євреї, вірмени, молдавани, поляки, азербайджанці, татари, болгары, цигани тощо – становили 6 % від усього населення.

Всеукраїнський перепис населення 2001 року подав свідчення про вибір рідної мови містянами з урахуванням етнічної належності. Оскільки найчисельнішими етносами м. Херсона є українці й росіяни, подаємо цифрові показники саме про ці національності щодо вибору ними рідної мови: 68,86 % українців назвали як рідну – українську мову, а 31,09 % українців – російську мову; 95,82% росіян назвали рідною російську мову і лише 4,14 % росіян – українську мову. Молоде покоління Херсона (особи віком 14–27 років) становить майже чверть населення всього міста (23,7 %).

Ми простежили за тенденціями вибору української чи російської мов для виявлення розбіжностей між етнічною самоідентифікацією респондентів та їхньою мовною поведінкою.

Одним із показників, який був використаний для визначення національної самоідентифікації, було запитання “Ким Ви себе усвідомлюєте за національністю?”. Студенти мали дати свій варіант відповіді, який не обмежувався анкетною, це давало змогу самим ідентифікувати себе за національною належністю. Такий підхід до проблеми дозволив отримати уявлення про структуру студентського соціуму за показником національної самосвідомості, адже він дозволяє респондентам самовизначитися не на основі етнічного походження, через свою належність до певної національної спільноти. Отримані дані показали досить чіткий розподіл за цим показником: 86,5%

студентів Херсона усвідомлюють себе українцями, 12% – росіянами і лише 0,4% одночасно і українцями, і росіянами.

Проаналізувавши відповіді студентів на запитання “Яку мову Ви вважаєте своєю рідною мовою?”, ми виявили, що рідною українську мову назвали 75,6 % українців, у свою чергу, 19,2 % українців зазнали впливу російської мови і вважають її теж за рідну, а також 5,1 % українців виявили подвійну мовну ідентифікацію (для них рідною мовою є і українська, і російська). До другої найчисленнішої етнічної групи студентського соціуму Херсона належать росіяни (9,2 % від загальної кількості респондентів). Результати опитування виявляють, що 88,4 % опитаних студентів-росіян вважають за рідну мову російську і 5,4 %, це невелика відсоткова частка, вибрали як рідну мову українську.

На запитання анкети відповідали і представники інших національних меншин – болгари, грузини, євреї, молдавани, вірмени, татари, азербайджанці тощо, які навчаються у Херсоні. Відсоткова частка представників національних меншин становить 6,7 % від усіх респондентів, однак лише 37,2 % вважають рідними мови своєї національності, 25,3 % – російську і 25,9 % – українську мови. Результати мовно-національної ідентифікації респондентів засвідчують значно вищий, порівняно з етнічним самоусвідомленням, ступінь русифікації студентської молоді Херсона. Є підстави стверджувати, що мовнокультурна асиміляція випереджає етнічну.

Про наслідки русифікації свідчить той факт, що розбіжність між мовною ідентифікацією властива переважно українцям і представникам інших, неукраїнського і неросійського, етносів. Так, російську мову визнали рідною 19,2 % українців і 25,3 % представників інших національностей, тоді як відсоток росіян, які назвали рідною не свою, а українську мову, низький – всього 5,4 %.

Варто звернути увагу на той факт, що 64,8 % студентів хотіли б удосконалити свої навички володіння українською мовою. Сучасна мовна освіта зорієнтована на виховання особистості, здатної вільно, комунікативно доцільно спілкуватися в різних сферах суспільного життя, створювати комфортні умови для обміну інформацією тощо [14: 21]. Необхідність оволодіння українською мовою визнає більшість молодих людей, розуміючи, що незнання мови може стати перешкодою для вступу до ВНЗ і отримання престижної роботи.

Дослідження мовної свідомості студентського соціуму Херсона виявляє, що на сьогодні українська мова в цьому місті не є мовою повного територіального й етнічного поширення. Однак позитивним є той факт, що ті херсонські студенти, які не спілкуються українською мовою, все ж ідентифікують себе українцями і вважають за рідну саме українську мову. Тривалі процеси асиміляції, розмивання поняття “рідна мова” через пропаганду двох рідних мов сформували специфічну ментальність мешканців півдня України, в якій *російське* не усвідомлюється як інше, відокремлене від свого, *українського*. Ідентичність таких людей розмита, зв’язки зі своєю культурою ослаблені. Цю особливість масової свідомості значної частини українського населення зауважив Джеймс Мейс в одній зі своїх статей “Україна як постгеноцидна держава” [15: 26].

Подамо відповіді респондентів на запитання “Мова спілкування у Вашому закладі” (залежно від національної належності, %) у таблиці 1.

Досліджуючи формальну комунікативну ситуацію “викладач – студент”, ми виявили, що 31,1% студентів-українців використовують українську мову, 19,5% – російську, обидвома мовами послуговуються 49,4% респондентів; що викладач у

такій ситуації відповідає українською виявлено 27,9 % відповідей, російською – у 16,8 %, українською та російською – 55,3 %.

Простежуємо розбіжність між мовою, якою користуються студенти, коли звертаються до викладачів, і мовою відповіді викладачів: за показниками в таблиці, 31,1% студентів-українців використовують при зверненні до викладачів державну мову, 19,5% – російську, а 49,4% – українську та російську. Студенти інших національностей використовують у більшості випадків російську мову, викладачі ж переважно обирають двомовність.

Таблиця 1

Національність	Мова спілкування у Вашому навчальному закладі		
	переважно українська	переважно російська	українська і російська рівною мірою
Українці	25,1	21,4	53,5
Росіяни	11,9	38,5	49,6
Інші національності	5,6	57,7	36,7
Якою мовою Ви звертаєтесь до викладачів			
	переважно українською	переважно російською	українською і російською рівною мірою
Українці	31,1	19,5	49,4
Росіяни	3,6	71,1	25,3
Інші національності	6,2	60,1	33,7
Якою мовою викладачі Вам відповідають			
	переважно українською	переважно російською	українською і російською рівною мірою
Українці	27,9	16,8	55,3
Росіяни	7,4	45,0	47,6
Інші національності	11,6	44,1	44,3

Співвідношення української та російської мов ілюструє основну проблему освітнього мовного простору в Україні. Функції російської мови не обмежуються обслуговуванням освітніх потреб етнічних росіян, російська мова ще залишається мовою спілкування і в більшості навчальних закладів, які за офіційним статусом є україномовними. Оскільки мовний статус навчального закладу передбачає використання мови не лише в навчальному процесі, а й поза ним (на перервах, в особистісному спілкуванні тощо), то процес переходу більшості навчальних закладів на українську мову викладання ще не гарантував послідовного використання української мови в навчальному процесі.

Україномовний статус багатьох навчальних закладів почасти залишається формальним: українська мова функціонує як мова викладання, мовою спілкування між викладачами й студентами в багатьох навчальних закладах залишається російська.

Звернімося до розподілу відповідей на питання “Якою мовою Ви зазвичай спілкуєтесь із друзями” (залежно від національності, %), оскільки міжособистісна комунікація є невід’ємною частиною життя молодого покоління.

Таблиця 2

Національність	Якою мовою Ви зазвичай спілкуєтесь із друзями				
	переважно українською	переважно російською	українською і російською рівною мірою	суржиком	важко визначити
Українці	11,5	44,1	18,4	25,3	0,7
Росіяни	2,1	81,2	5,8	10,7	0,2
Інші національності	5,6	75,9	11,2	6,9	0,4

Дані таблиці свідчать: незалежно від національності у процесі неформального спілкування переважає російська мова. Українці використовують її у 44,1 %, росіяни – у 81,2 %, інші національності – 75,9 % випадків. На мовну поведінку наших респондентів впливає знання, соціальне середовище, а також престиж мови. Престиж мови є одним із основних параметрів при виборі мови спілкування у студентському середовищі.

Привертає увагу і досить високий відсоток вживання суржику в студентському середовищі Херсона (українці – 25,3 %, росіяни – 10,7 %, інші національності – 6,9 %). До свідомого використання суржику охоче звертається освічена молодь, схильна вживатися в будь-який мовний образ, зокрема й суржиковий, з метою розширення діапазону мовних варіацій, за яким стоїть розкутість мовної поведінки, примірювання мовно-рольових масок тощо. За соціолінгвістичними спостереженнями, в середньому використання суржику в середовищі молоді вище, ніж у людей середнього і старшого віку, які схильні оцінювати суржик як ознаку низького рівня мовної культури (суржиком свідомо використовують здебільшого інформанти з вищою і незакінченою вищою освітою) [16: 108].

Висновки

Стан мовної ситуації у вищих навчальних закладах III-IV рівня акредитації Херсона виявляє її суперечливий характер. З одного боку, респонденти розуміють важливість володіння українською мовою, а з іншого – послуговуються в багатьох випадках російською. Незалежно від національності приблизно половина респондентів використовує українську і російську мови спілкування в своєму навчальному закладі. Мовні вподобання безпосередньо позначаються на життєвій і громадянській позиції респондентів, адже при виборі мови спілкування важливими є ступінь володіння мовою, національне самоусвідомлення, сфера спілкування, соціальна ситуація, престиж мови.

Отримані результати вказують на перспективи подальших досліджень мовної ідентифікації у вищих навчальних закладах інших міст, а також мовної поведінки представників інших соціальних груп в різних регіонах України тощо.

1. Селігей П. О. Мовна свідомість: структура, типологія, виховання / П. О. Селігей / НАН України. Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2012. – 118 с.
2. Масенко Л. Т. Мова і суспільство: постколоніальний вимір / Л. Т. Масенко. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2004. – 163 с. Доступно з : <http://varnak.psend.com/lmasenko.html>

3. Радевич-Винницький Я. Ідентичність та її мовний компонент в неоднорозному суспільстві : українські реалії / Я. Радевич-Винницький // Мова і суспільство. – 2011. – №2. – С. 101–113. Доступно з : <http://sociolinguistics.lnu.edu.ua/ua/issues/02/14.pdf>
4. Нагорна Н. П. Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань / Н. П. Нагорна. – К. : ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2011. – 272 с.
5. Масенко Л. Мова і політика / Л. Масенко. – К. : Соняшник, 2004. – 162 с. Доступно з : <http://varnak.psend.com/mova.html>
6. Хаймс Д. Х. Етнографія речі / Д. Х. Хаймс // Соціолінгвістика / Д. Х. Хаймс. – Москва, 1975. – (Новое в лінгвістике; вип. 7). – С. 42–95.
7. Вишняк О. І. Мовна ситуація та статус мов в Україні : динаміка, проблеми, перспективи (соціологічний аналіз). / О. І. Вишняк. – К. : Інститут соціології НАН України, 2009. – 176 с. Доступно з : http://i-soc.com.ua/institute/Vishnjak_monogr_2009.pdf
8. Шульга Н. А. Етнічна самоідентифікація людини / Н. А. Шульга. – К. : ІС НАНУ, 1996. – 1999 с.
9. Сміт Е. Національна ідентичність / Е. Сміт. – К. : Основи, 1994. – 223 с.
10. Fishman J. Endangered Minority Languages: Prospects for Sociolinguistic Research [Електронний ресурс] / J. Fishman // International Journal on Multicultural Societies. – 2002. – Доступно з : <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001387/138795e.pdf>.
11. Гирц К. Г. Інтерпретація культур / К. Г. Гирц. – Москва : Російська політична енциклопедія, 2004. – 560 с.
12. Андерсон Б. Воображаємих суспільств. Роздуми про історію і поширення націоналізму / Б. Андерсон. – Москва : Кучково поле, 2001. – 288 с.
13. Хмелько В. Є. Лінгво-етнічна структура України: Регіональні особливості та тенденції змін за роки незалежності [Електронний ресурс] / В. Є. Хмелько // Наукові записки". Національний університет" Києво-Могилянська Академія. – 2004. – Доступно з : <http://www.kiis.com.ua/txt/pdf/ing-ethn.pdf>.
14. Пентиліук М. Професійна підготовка студентів-філологів / М. Пентиліук // Дивослово. – 2005. – №11. – С. 21–24.
15. Масенко Л. (У)мовна (У)країна : Популярне видання / Л. Масенко. – К. : Темпора, 2007. – 88 с. Доступно з : <http://ukraine.velesava.com/?p=71>
16. Українсько-російська двомовність. Лінгвосоціокультурні аспекти : Зб. наук. пр. / Ін-т укр. мови НАН України. Відділ соціолінгвістики : за заг. ред. Л. Ставицької. – К. : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2007. – 200 с.

**LANGUAGE, POLICY AND SELF-IDENTIFICATION
OF STUDENTS (BASED ON QUESTIONNAIRE SURVEY AT KHERSON
HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS)**

Svitlana Martos

*Kherson State University,
vul. Universytetska 27, Kherson, 73000, Ukraine
martoss@ukr.net*

The issue of language in individual's worldview is always relevant, being particularly poignant during the transition period of social and political changes that are in process in the country as well as worldwide. Having become politically charged, language is turning into important means of manipulating public opinion and consciousness.

There is no single approach to defining the notion "linguistic identity" in foreign and Ukrainian reference literature. Nowadays, researches analyzing linguistic identity in the context of language situation in Ukraine seem to be much needed.

The purpose of the present paper is to research attitudes to language situation, language dominance and origin of the Ukrainian language among the students of higher education institutions in the Southern region of Ukraine, including the city of Kherson. Additionally, it aims at analyzing their attitudes to the Ukrainian language in the face of its competition with Russian and detecting the opinions of new generation about the prospects of the Ukrainian language use. The article sets out to define the level of linguistic consciousness and national identification of student community in Kherson and to identify the trends of the Ukrainian language spreading as the main means of communication in all areas of student life.

In order to research language preferences as well as language and national identity of students' community in Kherson, a questionnaire survey was conducted. Its results reflect demographic and communicative power of the Ukrainian and Russian languages. 1200 students majoring in a variety of areas at higher education institutions participated in the survey.

The article assesses students' answers to the following questions: "Which ethnic group do you relate yourself to?", "What language do you consider to be your mother tongue?", "Would you like to improve your skills in Ukrainian?", "What language is spoken at your education institution?", "What language do you usually use to communicate with your friends?"

Data on respondents' language and national identification demonstrate significantly higher figures in comparison with ethnic self-awareness. The level of Kherson students' Russification confirms the results of sociolinguistic studies according to which language and cultural assimilation leaves behind the ethnic one.

Different combinations in language identification, which are mainly characteristic of the representatives of Ukrainian and other non-Ukrainian and non-Russian ethnic groups, demonstrate the consequences of Russification.

Based on the results of the study on linguistic consciousness of Kherson students, we conclude that today the Ukrainian language is not the language of entire territorial and ethnic distribution. However, it is positive that those Kherson students who do not speak Ukrainian identify themselves as Ukrainians and consider Ukrainian to be their native language.

The status of the Ukrainian language at many education institutions is somewhat formal: it functions as a language of teaching, but Russian remains a language of communication between teachers and students. Regardless of nationality, the Russian language dominates in informal communication of Kherson students. The linguistic behavior of respondents is influenced by knowledge, social environment, as well as language prestige. Among students, language prestige is one of key parameters in choosing a language of communication.

Current language situation at Kherson universities is quite controversial. On the one hand, the respondents understand the importance of the Ukrainian language, whereas on the other hand, they use predominantly Russian speaking. Regardless of nationality, roughly half of respondents define their language of communication at education institution as Ukrainian-Russian. Language preferences affect directly the life and citizenship of respondents. When choosing a language to communicate, the degree of proficiency, national consciousness, the sphere of communication, social situation and language prestige are of primary importance.

The results of the study open perspectives for future research of language identification at universities in other cities, as well as verbal behavior of other social groups in different regions of Ukraine.

Key words: national identification, language identification, language policy, language situation, student community.

Стаття надійшла до редколегії 10 листопада 2016 року
Прийнята до друку 16 грудня 2016 року